

М.А. Душан БОЈКОВИЋ*

ЦРНА ГОРА У НАЦИОНАЛНОЈ ПОЛИТИЦИ И ОРГАНИ- ЗАЦИОНОЈ СТРУКТУРИ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ 1929–1941.

ABSTRACT: *Through analysis of archive documents and published sources, as well as press and relevant literature, an attempt has been made to present the position of Montenegro in the revolutionary perspective of Communist Party of Yugoslavia. The aforementioned problem is examined in the period between the introduction of the personal regime of king Aleksandar Karađorđević and the beginning of the World War II in the Kingdom of Yugoslavia. The first section of the work deals with the relations of communists towards the Montenegrin national issue, while the second section is about the Party's territorial and organizational policy in the area of banovina Zeta.*

KEY WORDS: *Montenegro, Montenegrins, Serbia, Serbs, Communist Party of Yugoslavia, Kingdom of Yugoslavia, self-determination, hegemonism, boundaries, provinces, republics, revolution*

Током прве половине двадесетих година Комунистичку партију Југославије (КПЈ) потресали су бројни унутрашњи идеолошко-политички сукоби, праћени преиспитивањем званичног „курса“ Партије.¹ Напуштањем тезе о „народном јединству“ Срба, Хрвата и Словенаца и недељивости једног „троплеменог“, односно „троименог“ народа, започето је усвајање нове националне политике КПЈ која је подразумевала разбијање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (СХС) као „версајске творевине“. Теза Комунистичке интернационале (КИ, Коминтерна) о праву народа на самоопредељење до потпуног отцепљења нудила је пу-

* Докторанд на Одељењу за историју, Филозофски факултет, Београд

¹ Више: Slavoljub Svetković, *Ideološke borbe u KPJ 1919–1928*, ISI, Beograd 1985; Коста Николић, *Бољшевиизација Комунистичке партије Југославије 1919–1929. Историјске последице*, ИСИ, Београд 1994.

токаз за свеукупно и трајно решавање националног питања на југословенском и балканском простору.² Усвојивши смернице из Москве, југословенски комунисти су повели борбу за „национално ослобођење“ хрватског, словеначког и македонског народа, изузимајући при том српско питање за које се веровало да је коначно решено 1918. стварањем Државе СХС.³ Истовремено је формулисан став о „хегемонији српске буржоазије“ над осталим народима у југословенској заједници. Процес ослобођења „од Срба угњетених народности“⁴ водио је ка стварању независних – „самосталних“ – република, које би у периоду након рушења „версајског система“ и спровођења социјалне револуције чиниле део Балканске комунистичке федерације (БКФ).⁵

У овом периоду (1921–1925) питање Црне Горе посматрано је искључиво као државноправни, односно политички проблем.⁶ Док су у процесу борбе за националну еманципацију Хрвата, Словенаца и Македонаца комунисти истицали право на самоопредељење тих народа, у случају Црне Горе говорило се једино о историјском праву и издвајању ове покрајине из састава Краљевине СХС.⁷ Међутим, средином двадесетих година, упоредо са јачањем утицаја Коминтерне на прилике унутар КПЈ⁸, црногорском питању придодата је национална компонента. На

² Gordana Vlačić, *Jugoslovenska revolucija i nacionalno pitanje (1919–1927)*, Zagreb 1984, str. 28–33.

³ Архив Југославије (АЈ), фонд Комунистичка интернационала (КИ), 1924/6.

⁴ АЈ, КИ, 1924/66, стр. 3.

⁵ Балканска комунистичка федерација (БКФ) формирана је у Софији 1920. у циљу успостављања успешније сарадње међу комунистичким партијама Бугарске, Југославије, Грчке, Румуније и у будућности Албаније. Њено деловање било је директно усклађено са спољном политиком Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР). Више: Branko Petranović, *Balkanska federacija 1943–1948*, Beograd 1991, str. 7–9; Slavoljub Cvetković, „Balkanska komunistička federacija i makedonsko nacionalno pitanje“, *Istorija 20. veka*, br. 2/1994, Beograd 1994, str. 49–59.

⁶ Десанка Пешић, *Југословенски комунисти и национално питање (1919–1935)*, Београд 1983, стр. 27–28; Dušan Lukač, *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941*, ISI, Beograd 1972, str. 79–91.

⁷ Говорећи о „факторима незадовољства“ народа у Црној Гори Коста Новаковић, присталица леве фракције унутар КПЈ, у првом реду је указивао на економске тешкоће у тој покрајини и тежње за обновом црногорских државних традиција укинутах 1918: „У Црној Гори која је вековима била слободна држава а сада стављена под грубу чизму српске солдатеске и полиције, народ је стално незадовољан режимом [...]. Очајно привредно стање ове покрајине [подвучено у оригиналу – Д. Б.], грешке режима и једним делом пропаганда споља [мисли се на италијанску иреденту – Д. Б.] – то су фактори незадовољства народа“ (АЈ, КИ, 1922/16–9, стр. 4).

⁸ У циљу окончања идеолошких сукоба унутар КПЈ, Коминтерна је у првој половини 1925. формирала тзв. Југословенску комисију, која је требало да „помири“ партијске фракције и успостави јединство у југословенском комунистичком покрету. У периоду од 21. марта до 6. априла 1925. у Москви је одржано више седница којима су, поред

Трећем и Четвртном конгресу КПЈ (1926, 1928) говорено је о „црногорском народу“, али црногорско национално питање није званично отворено.⁹ Насупрот хрватском, словеначком и македонском питању о којима је током двадесетих година живо расправљано, процес афирмације црногорске нације унутар КПЈ није био праћен отвореном дискусијом. Једногласно усвајање тезе о постојању црногорске нације 1926–1928. треба довести у везу са смиривањем борбе фракција под диктатом Москве, обрачуном са „опозицијом“ и успостављањем „монолитног јединства“ у Партији. Поред наведеног, партијски вођи нису желели да истицањем различитости између Србијанаца и Црногораца у националном смислу ризикују осипање чланства и симпатизера, будући да убедљива већина становништва тих покрајина није делила њихов став по питању националне идентификације.

* * *

Убиство и рањавање посланика Хрватске сељачке странке у Народној скупштини 20. јуна 1928¹⁰, укидање парламентаризма и завођење личног режима краља Александра Карађорђевића 6. јануара 1929.¹¹ умногоме су оснажили већ формирано антијугословенско расположење које се током двадесетих година убрзано развијало међу комунистима и разним сепаратистичким покретима у земљи. Стереотип о превласти српског над осталим народима у заједничкој држави постао је основно полазиште у националној политици КПЈ. Прокламовање новог званичног назива државе – Краљевина Југославија – комунисти су дожи-

југословенских делегата, присуствовали представници водећих европских комунистичких партија. Комисија је осудила деловање „партијске опозиције“ окупљене око Симе Марковића. Више: Десанка Пешић, *н. д.*, стр. 207–229; Dušan Lukač, *н. д.*, стр. 221–227.

⁹ *Историјски архив Комунистичке партије Југославије*, том II: Конгреси и земаљске конференције КПЈ 1919–1937, Београд 1949, стр. 90–216.

¹⁰ У заврелој атмосфери, након низа изречених увреда и оптужби, радикалски посланик Пуниша Рачић је 20. јуна у Народној скупштини усмртио Павла Радића и Ђуру Басаричека и ранио Ивана Пернара, Ивана Гранђу и Стјепана Радића, који је 8. августа преминуо у болници. Овај догађај означио је врхунац политичке кризе која је средином 1928. потресала Краљевину СХС. Више: Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, I–III, Београд 2002, стр. II/301–311; Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929–1935*, Beograd 2006, str. 37–43; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, I–III, Beograd 1988, str. I/174–175.

¹¹ Закон о краљевој власти и врховној државној управи од 6. јануара 1929. суспендовао је Видовдански устав из 1921. и прогласио краља „носиоцем све власти у земљи“, док је Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави укинуо јавни политички живот и забранио рад политичких странака и верских удружења. – Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost*. Tematska zbirka dokumenata, I–II, Beograd 1987, str. I/293–303.

вели као још један вид угњетавања несрпских народа.¹² У партијској реторици одбацивана је идеологија интегралног југословенства којом су власти потирале „племенске разлике“ у земљи, док је уважавано постојање „пет нација: Срби, Хрвати, Словенци, Црногорци, Македонци и пет народних мањина: Немци, Мађари, Румуни, Албанци и Бугари“.¹³

У односу према Црној Гори КПЈ је у првом реду баштинила идеју о обнови црногорске државности. Уз позиве на борбу против „србијанских окупатора“, црногорско покрајинско руководство је у прогласима из децембра 1932. истицало како је прошло „14 година одкако су [Марко] Даковић и остали београдски агенти у подгоричкој скупштини¹⁴ кривотворили вољу црногорског народа. [...] Поносну Црну Гору, коју за хиљаду година нико никада није покорио, претворише у београдски пашалук“.¹⁵ У осталим јавним обраћањима комунисти су жалили за „стотинама и хиљадама црногорских синова, који падоше у оном тужном и жалосном раздобљу наше историје од 1918–1924, раздобљу у којем Србијанци ‘нож крвави вргоше’ међу Црногорце, да би тако над њима могли лакше владати. [...] Уједињењем са Србијом ми смо били преварени. И ми данас [1937] морамо узвикнути: Доста је било пролијевања црногорске крви, доста је било гажења, доста је било робовања другоме! [...] За зла и увреде нанешене црногорском народу крива је Србија“.¹⁶

¹² Према мишљењу комуниста, „српска господа [је] измислила реч о Југословенском народном јединству, по којем су Срби, Хрвати и Словенци један народ“ како би „прикрила чињеницу, да 39% Срба [...] влада над 61% несрпских народа“ (АЈ, КИ, 1929/53–1, стр. 2).

¹³ Исто. Овај став опстао је у званичној политици Партије до отварања муслиманског питања током шездесетих година.

¹⁴ Иступајући као „вјеран тумач жеља и воље цјелокупног српског народа“ у Црној Гори, „вјерна историјским предањима и завјетима својих предака, који су се за њих вијековима херојски борили“, Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори, одржана у Подгорици 26. новембра 1918, једногласно је изгласала „1. Да се краљ Никола I. Петровић Његош и његова династија збаци с црногорског пријестоља“ и „2. Да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића, те тако уједињена ступи у заједничку Отаџбину нашег троплеменог народа Срба, Хрвата и Словенаца“. У тексту Одлуке посебно је истакнут српски национални идентитет становништва Црне Горе: „Српски народ у Црној Гори једне је крви, једнога језика и једних тежњи, једне вјере и обичаја с народом који живи у Србији и другим српским крајевима; заједничка им је славна прошлост; којом се одушевљавају, заједнички идеали, заједнички народни јунаци, заједничка патња, заједничко све што један народ чини народом“. Истовремено је назначен економски и политички интерес српског народа и Црне Горе. – „Odluka velike narodne skupštine u Crnoj Gori“, u: Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918–1984. Zbirka dokumenata*, Beograd 1985, str. 113–114.

¹⁵ АЈ, КИ, 1932/193, стр. 1–2.

¹⁶ АЈ, фонд Централни комитет Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ), збирка Црна Гора, 1/25; „Klasna borba“, br. 19–20, мај–јун 1933, стр. 90–92.

Улазак Црне Горе у југословенску државу 1918. комунисти су тумачили искључиво у негативном контексту. Међутим, спорадични партијски документи сведоче о постојању супротних ставова који су опстали упркос великом идеолошком заокрету из прве половине двадесетих година. Отуда је Ристо Лекић („Рибаревић“), један од учесника у дискусији на Четвртој земаљској конференцији КПЈ 1934, говорио како у Црној Гори, „нарочито међу старијим друговима има још увијек опортунистичких скретања с партијске линије у националном питању. Има другова, који бранећи успомену Јована Томашевића, говоре да је тако звано уједињење Црне Горе са Србијом 1918. г. било прогресивно. Тако уљепшавање фактичне окупације Црне Горе са стране чак неких комуниста треба потпуно разбити“.¹⁷

За представнике КПЈ заједничка држава је била „насилничка творевина“, у којој су „туђе [несрпске – Д. Б.] нације: Црногорци, Хрвати, Словенци и т. д. угњетене и потпуно обесправљене“.¹⁸ Мада су уважавали тешкоће радника у Србији, комунисти су истицали како је „нарочито [...] тежак положај радних маса хрватских, словенских [словеначких – Д. Б.], македонских, црногорских као и народних мањина албанских, њемачких и мађарских“, јер су „они [...] двоструко потлачени и изабљивани: како од стране ‘домаће’ буржоазије и ‘домаћих’ посједника тако и од српских“. У званичној реторици КПЈ стварање „версальске Југославије“ означено је као „окупација Хрватске, Далмације, Словеније, Црне Горе, Македоније, Косова, Босне и Војводине од стране српских трупа“. Отуда формирање југословенске државе „значи с једне стране пљачкање радних маса ових крајева помоћу контрибуција [...], тешких пореских отплаћивања, отимања њихове земље (Црна Гора, Македонија, Косово), помоћу пребацивања државних дугова Србије на њихова леђа; са друге стране њихово насилно посрбљавање, прогањањем њиховог језика, културе, шпортских организација итд“.¹⁹

У процесу свеукупне борбе против „колонизовања и денационализације“ у „капиталистичким“ земљама, Коминтерна је упућивала своје секције на сарадњу са сепаратистичким покретима „потлачених народа“. Предвиђено је да балканске комунистичке партије удружено делују са „националнореволуционарним“ организацијама „Македо-

¹⁷ АЈ, КИ, 1934/276–1, стр. 13.

¹⁸ Према мишљењу црногорских комуниста, у Југославији је завладала „војнофашистичка клика са Александром последњим, која врши најгрознија насиља у интересу велико србијанске идеологије. Данас [1933] су у Југославији тако избиле супротности, да је њен распад историјска неминовност. [...] Живјела совјетска Црна Гора. [...] Доле велико српска војно фашистичка диктатура“ (АЈ, ЦК СКЈ, збирка Црна Гора, I/2).

¹⁹ АЈ, КИ, 1936/447, стр. 2.

наца, Албанаца, Хрвата, Црногораца, Бесарабљана, Добруданаца, Тракијаца итд²⁰.

Према смерницама које је током 1933. израдио Централни комитет (ЦК) КПЈ, „организације националних револуционара“ су замишљене као „стални органи борбе широких радних слојева угњетених народа за њихово национално ослобођење“. То не би биле „просте комунистичке партије“, већ би требало тежити окупљању свих антирежимских елемената у земљи. Посебно је наглашен примат Партије над овим организацијама. Предвиђено је да њихов национални програм буде истоветан са националном политиком КПЈ. Националнореволуционарне организације је требало формирати у оквиру свих националних корпуса изузев српског, будући да српски народ, према мишљењу комуниста, није национално угњетен. Отуда „међу радним сељаштвом владајуће србијанске нације као и у крајевима са помешаним становништвом, основна полуга за мобилизацију радног сељаштва јесу сељачки одбори“. С друге стране, „међу радним масама угњетених нација (Хрватска, Словенија, Македонија, Црна Гора) тежиште нашега рада на селу треба да буде у нац.[ионално] рев.[олуционарним] организацијама“.²¹

Обнова партијских структура у земљи 1932–1933. подразумевала је покретање шире акције у духу борбе против „великосрпске хегемоније“. У једном писму ЦК из друге половине 1932. стоји како постојећа „националнореволуционарна организација у Црној Гори, која броји неколико малих организација у племенима с укупно 30 чланова, треба да уз помоћ Партије изради свој статут, да изабере привремени комитет и да почне озбиљно да ради под нашом контролом“.²² Већ средином марта 1933. у извештају Политбироа (ПБ) ЦК КПЈ упућеном Ки наведено је како у тој покрајини „почиње стварање националнореволуционарних група“.²³ Међутим, потоњи партијски документи сведоче о слабом учинку партијских активиста на том пољу. Зато је почетком јануара 1935. ЦК подстицао црногорске комунисте да „већ сада“ покрену „све парторганизације у циљу формирања у свим мјестима и на селу групе нац.[ионално] рев.[олуционарних] елемената под разним формама: као сеоски одбори итд“. Трeбало је изградити „паралелан нац.[ионално] револуционарни покрет масовног карактера на селу и у тај покрет увлачити све оне нац.[ионално] револуционарне елементе који хоће да се боре против режима в.[ојно] ф.[ашистичке] диктатуре великосрпске

²⁰ АЈ, Збирка докумената Централног партијског архива Бугарске комунистичке партије – Софија (ЗД ЦПА БКП), 84, стр. 1–3.

²¹ АЈ, Ки, 1933/285–5.

²² АЈ, Ки, 1932/94, стр. 8.

²³ АЈ, Ки, 1933/71, стр. 20.

бурж.[оазиије] у земљама Југославије, а за самосталну Црну Гору као радничко-сељачку републику“.²⁴ Поред наведеног, партијско руководство је указивало на потребу „стварања омладинског покрета, којег ће црногорска омладина збиља сматрати за свој покрет, који мора према томе водити рачуна о свему, што је специфично црногорској омладини, што је њезина национална особина. Омладински покрет у Црној Гори треба дакле развијати на националној црногорској основи [подвучено у оригиналу – Д. Б.]“.²⁵

Препознајући снагу „хрватског националног покрета“²⁶, вођи КПЈ су сматрали да је у црногорском случају могуће применити искуство стечено у сарадњи са хрватским револуционарима. Материјали о програму и начину деловања „хрватског националнореволюционарног покрета“, које је ЦК током 1935. достављао црногорском ПК, требало је да послуже као идејни оквир за формирање аутентичне црногорске националне организације. У једном писму од 22. маја 1935. упућеном „Горанину“ (Никола Лекић) наглашено је како из наведених докумената треба извући „потребне поуке“ и применити их „на црногорске прилике“, а не једноставно преузимати „то што они раде“. Даље је назначено како црногорски националнореволюционарни покрет „треба да буде савезник радничке класе за револуцију. [...] То треба да буде потпуно самосталан покрет, са својим самосталним руководством. То дакако не значи, да ми не треба да у његову раду учествујемо, него баш напротив, ми треба да свестрано помажемо при организовању и дјеловању тога покрета. То није комунистички покрет и он треба да обухвати у првоме реду оне, који нису комунисти, али хоће борбу против нац.[ионалног] угњетавања. То није ни нека партија, паралелна са КП него је нац.[ионално] револуционарни покрет. Не може га се сравнити ни са раднич-

²⁴ АЈ, КИ, 1935/8, стр. 2.

²⁵ АЈ, КИ, 1936/74, стр. 1.

²⁶ Представници КИ и КПЈ сматрали су да број својих присталица у Хрватској и Далмацији могу увећати једино путем сарадње са већ постојећим „хрватским националним покретом“, предвођеним Хрватском сељачком странком (ХСС). Влатка Мачека, шефа ове странке, комунисти су видели као представника свеукупног хрватског народа. Међутим, упркос упорним залагањима КПЈ, ХСС није показивала интересовање за успостављање трајне сарадње са комунистима, већ је стварањем Хрватског радничког савеза и других организација настојала да потисне деловање КПЈ. Више: Fikreta Jelić – Butić, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb 1983, str. 13–17. У историографији је остало отворено питање у којој мери су пројугословенске пароле КПЈ у народнофронтској фази након 1935. биле блиске члановима и симпатизерима ХСС. По питању сарадње са „Хрватима“, у једном партијском извештају из средине 1936. наведено је како „у Загребу постоје хрватски националистички елементи [...] који не желе да сарађују са Београдом, поготову с марксистичким Београдом. [...] За сада ситуација је таква, упркос свим нашим напорима и чак чињеници да ти хрватски националисти овде [у Загребу – Д. Б.] веома добро сарађују са нама“ (АЈ, КИ, 1936/35, стр. 3–4).

ким синдикатима, јер су то два покрета разних класа и са разним циљевима и задацима. Комунисти, организовани у своје фракције, треба да буду мозак и мотор тога покрета. Али главна снага треба да буду некомунисти, у првом реду сељаци, обртници и интелегенција“. Истакнуто је како „тијесна веза и братска сарадња са осталим национално-револуционарним покретима (Хрвата, Словенаца, Македонаца, Арнаута итд) даје могућност координирања акција, даје могућност заједничог јуриша против београдских завојевача и тиме осигурава лакши и бржи успех нац[ионално]-револуционарног покрета“. Изнад свега, циљ црногорског националнореволуционарног покрета „јесте извојевање самоодређења црногорског народа, укључујући право на одцепљење од Југославије, независност црногорског народа у слободној Црногорској Републици, у којој ће народ сам одлучити о својој судбини [све подвучено у оригиналу – Д. Б.]“.²⁷

Упоредо са паролом изградње националнореволуционарних покрета „угњетених народа“, Централни комитет КПЈ је своје ниже активе упућивао на стварање фракција, односно тзв. „левих крила“ унутар већ постојећих националних или политичких организација. У трагању за погодним савезницима у Црној Гори, вођи КПЈ су сматрали како „то не могу бити ‘бомбашаи’“²⁸, нити „зеленаши“²⁹ (јер су били монархисти)“. Сарадњу са федералистима, носиоцима отпора према „београдском централизму“ и уједно најзначајним аутохтоним политичким чиниоцем у Црној Гори, било је могуће успоставити на основу јединственог става по питању очувања црногорских државних традиција.³⁰ Према оцени партијског руководства, постојали су услови за стварање левих крила у „федералистичким организацијама, или [...] самостално изван федералистичког покрета“.

²⁷ АЈ, КИ, 1935/278, стр. 1–2.

²⁸ Мисли се на политичке противнике режима у Црној Гори који су у тзв. „бомбашкој афери“ 1907. оптужени за учешће у атентату на књаза Николу I Петровића Његоша.

²⁹ Насупрот „бјелашима“, „зеленаши“ су одбацивали одлуке подгоричке Велике народне скупштине која је прогласила уједињење Црне Горе са Србијом, детронизујући династију Петровић Његош. „Зеленаши“ су сарађивали са италијанским властима и црногорском емиграцијом у Италији. Ове сепаратистичке снаге поражене су у тзв. Божићној побуни јануара 1919. – Димитрије Димо Вујовић, *Црногорски федералисти 1919–1929*, Титоград 1981, стр. 19–23; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, str. 1/23–24.

³⁰ Унутар федералистичког покрета постојало је неколико различитих прилаза црногорском питању. Радомир Вешовић је Црну Гору видео као аутономну покрајину у оквиру југословенске државе и под династијом Карађорђевића, док се Михаило Ивановић залагао за успостављање црногорске федералне јединице. На челу сепаратистичког крила налазио се Секула Дрљевић који је заговарао формирање независне републике Црне Горе. Више: Димитрије Димо Вујовић, *н. д.*

Црногорски националнореволуционарни покрет је требало представити „као наставак, неког историјског, масама познатог, покрета“, и при том усвојити „нека, народу позната гесла“, односно све оно „што је у народу популарно“. Разумије се, да то не може бити гесло борбе противу Турака ‘за крст часни и слободу златну’, јер нац.[ионално] ослободилачки покрет данас [1935] не може бити верски покрет као онда. [...] Не може то бити ни хајдучија, ни комитовање Вукашина Марковића, јер данас још није вријеме за такве покрете [све подвучено у оригиналу – Д. Б.]³¹

Након Седмог конгреса КИ 1935. и прокламовања политике народног фронта којом је требало окупити све „прогресивне снаге“ у циљу борбе против немачког и италијанског фашизма³², КПЈ је умногоме изменила свој однос према југословенској држави. Званичан став о овом питању формулисан је већ током друге половине 1935: „Ми [југословенски комунисти – Д. Б.] не само што не постављамо задаћу разбијања Југославије него истичући наш принципијелни став: право народа на самоопредељење до отцепљења, подцртавамо нарочито баш оно право т.ј. тражимо за сваки народ слободу да сам одлучује о својој судбини. [...] Сад идемо и корак даље говорећи при каквим смо ми условима против отцепљења данашњих угњетених народа у границама Југославије. [...] Наш принципијелни став обавезује нас само на то, да се боримо за право самоодређења; он нас нипошто не обавезује на то да се ми изјављујемо унапред за отцепљење или против њега. Ми смо дакако за то да народ слободно сам одлучи, али у зависности од ситуације, од интереса револуције ми ћемо препоручивати и залагати се за ово или оно рјешење [све подвучено у оригиналу – Д. Б.]³³

У складу са наведеним курсом, црногорско руководство је истичало да „право на самоопредељење до одцепљења не значи обавезно одцепљење, него толику слободу црногорском народу, да се он може, ако хоће, и одвојити од Југославије без сваких препрека. Данас [1935], у данашњим приликама ми се боримо за то право и слободу под паролом независне Црногорске Републике. [...] То право и толику слободу може народу дати само радничко-сељачка револуција. Дакле, то је борба за

³¹ АЈ, КИ, 1935/278, стр. 2.

³² Више: *Komunistička internacionala. Stenogrami i dokumenti kongresa*, I–XII, Gornji Milanovac 1982–1983, str. XII/343–393.

³³ Према мишљењу комуниста „ситуација“ се изменила јер су „Француска и њени савезници данас [1935], макар и привремено заинтересовани за очување мира. Напротив[,] у првом реду њемачки [подвучено у оригиналу – Д. Б.], а затим талијански фашисти и њихови трабанти постављају питање ревизије версајских граница новим имп.[еријалистичким] ратом, повезујући то с припремом напада на СССР“ (АЈ, КИ, 1935/520, стр. 6–7).

револуцију и револуционаран покрет [све подвучено у оригиналу – Д. Б.]³⁴ Усвајањем нове политике у односу према заједничкој држави КПЈ није губила своју револуционарну суштину.

Ни у наредном периоду (1935–1941) напори југословенских комуниста предузетих у циљу окупљања „широких народних слојева“ нису изнедрили очекиване резултате. Мада су током друге половине тридесетих година партијски вођи заговарали одбацивање секташтва, примену нових метода деловања и „отварање“ КПЈ према „масама“, комунисти су се тешко ослобађали дубоке конспиративности у раду, круте фразеологије и догматске реторике. Уски оквири политичке платформе КПЈ онемогућавали су садејство са осталим политичким чиниоцима у Црној Гори. Адолф Мук („Манојло“, „Јелка“), члан црногорског руководства, говорио је да уколико „није данас [1936] могуће са свим групама остварити један чвршћи народни црногорски фронт, треба приступити остварењу уже сарадње са оним групама које црногорско питање постављају као национално и траже за црногорски народ право да одреди свој однос према држ.[авној] заједници“.³⁵ Међутим, у међуратном периоду у Црној Гори није било политичких организација чији су се програми могли довести у везу са националном политиком КПЈ. Ставови комуниста о националној самобитности Црногораца нису били блиски ни федералистима, који су истовремено баштинили традиције црногорске државности захтевајући преуређење заједничке државе на федералним основама и, с друге стране, свест о припадности становништва Црне Горе јединственом српском националном корпусу.³⁶ Отуда су црногорски комунисти о „српској хегемонији“ говорили обазривије од осталих чланова КПЈ, заснивајући своју реторику пре свега на осуди „србијанске буржоазије“, „београдске олигархије“ и „Србијанаца“. Употребом потоњег термина партијска пропаганда се истовремено наслањала на речник дубоко укоренење црногорске традиције.

Имајући у виду слом политике народног фронта у земљи, Јосип Броз („Ото“) је крајем 1937. сматрао да споразум са опозицијом треба обезбедити „па макар само и по једном питању. При томе, разумије се, ми [југословенски комунисти – Д. Б.] се не одричемо свога принципијелног става по разним питањима, а наше савезнике ћемо у процесу рада и борбе убиједити да у извјесним питањим[а] промијене своје гледиште“. У случају Црне Горе Броз је истицао како „ништа не смета ако [...] постоје различита схватања по националном питању“, јер је „за

³⁴ АЈ, КИ, 1935/278, стр. 1–2.

³⁵ АЈ, КИ, 1936/300, стр. 3.

³⁶ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Agonija dve Jugoslavije*, Beograd 1991, str. 128–129.

сада [...] најважнија борба за демократију³⁷. Према његовом мишљењу „није сада вријеме дискутирати о томе да ли постоји у Ц.[рној] Г.[ори] нац.[ионално] питање или не. Ми треба да, сада окупимо све демократске елементе у један блок у борби за основне тачке споразума, а то је слобода, демократија и конституанта. Кад то извојштимо, тада ће се моћи говорити о нац. питању и осталим питањима у конституанти³⁸. Овај став није настао само као израз тренутне политичке тактике, већ је у њему садржана свеукупна национална политика КПЈ према Црној Гори и, шире посматрано, свим осталим „спорним питањима“ у земљи током међуратног и ратног периода.

Одсуство ширег националног покрета под руководством комуниста у међуратном периоду није представљало југословенски изузетак. Москва је упорно указивала на значај учвршћивања националнореволуционарних организација, „подизања њихове борбене способности, ширења њиховог утицаја на радне масе националних мањина, свестрано јачање веза тих организација са самим масама, што се може постићи под условом да одговарајуће секције КИ прекину с равнодушношћу која је досад постојала, а која се често претварала у потпуно игнорисање националнореволуционарног покрета у сопственој земљи. Само осетљив однос комунистичке партије према националнореволуционарном покрету у сопственој земљи и доследно и енергично објашњавање националних захтева поставиће чврсту основу широком националнореволуционарном покрету и послужиће као база учвршћења и обнављања руководства постојећих националнореволуционарних организација³⁹.

Представници КИ саветовали су комунистима да „ослушкују“ захтеве „незадовољних слојева радног становништва“, уз истовремено уважавање „специфичности“ у одређеној земљи. Посматрајући Краљевину Југославију као „велику тамницу за све угњетене народе у њој⁴⁰, руководство КПЈ је током тридесетих година истицало како „комунисти нису и не могу бити равнодушни према националним осјећањима“, јер они „поштују и бране борбене традиције сваког народа у његовом завичају“. Трагом ове политике, на Трећој земаљској конференцији КПЈ (1934) усвојена је идеја КИ о стварању националних комунистичких партија Хрватске, Словеније и у „најближој будућности“ Македоније.⁴¹ Посебно је назначено да формирање ових партија не представља фе-

³⁷ АЈ, КИ, 1937/105, стр. 1.

³⁸ АЈ, КИ, 1937/107, стр. 1.

³⁹ АЈ,ЗД ЦПА БКП, 88, стр. 2–3.

⁴⁰ Filip Filipović, *Sabrana dela*, I–XIV, Beograd 1987–1989, str. XI/84.

⁴¹ Више: *Историјски архив Комунистичке партије Југославије*, том II: Конгреси и земаљске конференције КПЈ 1919–1937, стр. 230–231.

дерализацију КПЈ, нити „партијско цијепање Југославије“.⁴² Промене у организационој структури КПЈ спроведене су у циљу изградње „домаћег партијског кадра“, успешнијег сузбијања грађанских националних покрета⁴³ и развијања интернационализма у радничкој класи.⁴⁴ На ширем плану, формирање националних комунистичких партија требало је да потисне уврежене представе о бескомпромисном интернационализму и анационалном осећању комуниста и тиме допринесе јачању угледа КПЈ „међу масама угњетених народа“.

На Трећој земаљској конференцији покренуто је питање формирања црногорске комунистичке партије. Истичући „огромну важност националног питања“ за прилике у „угњетеној“ Црној Гори, делегат Ристо Лекић је изнео предлог о преобликовању партијске организације у тој покрајини „исто тако као и у Хрватској и Словенији“.⁴⁵ Мада је партијски врх одбио отварање дискусије о овом питању, оно није трајно напустило црногорску организацију. Крајем 1935. Никола Лекић је писао Централном комитету: „Ми смо хтјели провести свадбу [мисли се на формирање КП Црне Горе – Д. Б.]. [...] Ми би хтјели то што пре да проведемо“.⁴⁶ Међутим, вођи КПЈ и црногорско покрајинско руководство окупљено око Адолфа Мука, сматрали су да је питање стварања КП Црне Горе „преурањено“, јер у првом реду треба „обновити што више мјесних органа“ и „спровести опћ.[инске] изборе“. Назначено је како ће „тек у нормалнијим приликама“ бити могуће „приступити претресу и оцени досадањег рада и избору људи и мјеста руководства“.⁴⁷ Изузев овог неодређеног става, предводници КПЈ нису изнели конкретне проблеме чије би решавање испунило услове за стварање црногорске партије.⁴⁸

⁴² „Proleter“, br. 7–8, jul–avgust 1935, str. 6.

⁴³ Говорено је како „комунисти иступајући дакако као интернационалисти треба да иступају као комунисти Хрвати, комунисти Словенци, итд. [...] да би најшире масе потлаченог народа видјеле јасно да су управо комунисти најбољи браниоци и бране њихове националне слободе. Погрешно је што се комунисти не проглашавају и не понашају као баштеници најбољих национално-борбених традиција свог народа, већ то пасивно препуштају грађанским и малограђанским политичарима и странкама“ (АЈ, КИ, 1935/520).

⁴⁴ *Историјски архив Комунистичке партије Југославије*, том II: Конгреси и земаљске конференције КПЈ 1919–1937, стр. 230.

⁴⁵ АЈ, КИ, 1934/276–1, стр. 6.

⁴⁶ АЈ, КИ, 1935/575, стр. 1.

⁴⁷ АЈ, КИ, 1936/277, стр. 2.

⁴⁸ По питању формирања КП Словеније и КП Хрватске ЦК КПЈ је 1934. захтевао увећање броја чланова на „најмање“ 1.000 у првом, односно 2.000 у другом случају. Више: Ivan Jelić, *Komunistička partija Hrvatske 1937–1945*, I–II, Zagreb 1981, str. 1/59–68. На пленарној седници ЦК КПЈ у Сплиту 1935. ова идеја је одбачена као „нереална“, те је предвиђено да се Партија реорганизује „у року од неколико наредних мјесе-

У југословенском случају процес изградње КП на основама одговарајућег ПК био је нераскидиво везан са проблемом националне идентификације, односно са нивоом развијености националне свести локалног становништва. Отуда је најпре решено словеначко и хрватско питање, мада је у потоњем случају КПЈ занемаривала права српског народа настањеног у компактним масама у Хрватској (са Славонијом) и Далмацији. Отварање македонског питања током прве половине двадесетих година било је „олакшано“ снажним притиском Коминтерне, која је у покретању сепаратистичких тенденција у „Јужној Србији“ видела слабљење не само југословенске државе, већ пре свега Србије, чије су политичке елите долину Вардара сматрале „најсјајнијим српским драгуљем“.

Међу Словенцима, Хрватима и македонским становништвом постојала је мање или више јасно изражена свест о посебности у националном смислу. С друге стране, у међуратном периоду Црногорци нису себе видели изван оквира српског народа. Њихово национално осећање било је у супротности са националном политиком КПЈ, која је путем афирмације „црногорске нације“ водила борбу против „превласти Срба“ у југословенској држави. У таквим околностима, спровођење идеје о стварању националне комунистичке партије Црне Горе могло је једино сузити избор потенцијалних савезника у тој покрајини и додатно отежати „продор у црногорске масе“. Истовремено, покретањем овог проблема и, посредним путем, поновним отварањем црногорског питања, руководство КПЈ ризиковало би нарушавање јединства унутар саме Партије.

Потоњу претпоставку потврђује идеолошки сукоб унутар ЦК уочи Пете земаљске конференције КПЈ (1940), неколико месеци пред улазак Краљевине Југославије у Други светски рат. Моша Пијаде је сматрао да се процес формирања националне свести међу југословенским народима одвијао у различитим условима и текао неуједначеним темпом, закључујући како се идеја о националној посебности Црногораца јавила касно, тек услед сукоба са „српском“ буржоазијом: „Црна Гора [...] је имала своју државну ‘независност’, али у којој је стари режим из претензија за проширењем своје територије подржавао легенду да су Црногорци Срби, те се формирање Црногораца у нацију врши тек кад су и Црногорци имали да осете српско насиље и експлоатацију“. Ипак, према његовом мишљењу, „све касније ликвидирање феудализма отежава и закашњава, али не може да спречи формирање нација, као што ни насилно србизирање (‘југословенизирање’⁴⁹) не може да спре-

ци“ (АЈ, КИ, 1935/316–1а).

⁴⁹ Мисли се на политику интегралног југословенства, која је према мишљењу комуниста прокламована с циљем денационализације несрпских народа у југословенској држави.

чи коначно формирање нпр. македонске и црногорске нације“. С друге стране, Милован Ђилас је био изричит у ставу да су све нације унутар југословенске државе, па и „црногорска“, „већ формиране“. ⁵⁰ Ову тезу потврдили су Јосип Броз и Едвард Кардељ.

Стварање националних комунистичких партија у оквиру КПЈ чинило је нараскидиви део процеса заокруживања „националних простора“ југословенских народа. Отуда је проблем формирања КП Црне Горе у непосредној вези са питањем територијалног простирања „црногорског народа“ и будуће црногорске републике, односно федералне јединице. Другим речима, требало је одредити шта је све „црногорско“ у постреволуционарној заједници „радничко-сељачких“ република. Међутим, овај проблем није било могуће посматрати независно од српског питања, будући да је у процесу изградње свести о црногорским „националним границама“ и националној самобитности црногорског становништва, од прворазредног значаја био његов однос према српском народу. На тај начин, комунисти су били принуђени да изнова, мада не на званичном нивоу, разматрају питање за које се веровало да је трајно решено.

У међуратној партијској реторици проблем „унутрашњих граница“ југословенске државе углавном је остављен по страни. Мада је упорно критиковала „завојевачку политику“ балканских „буржоаских“ држава, заснивајући своју идеологију на негацији територијалних промена насталих у ратовима 1912–1918, КПЈ није нудила конкретан решење по питању разграничења будућих „радничко-сељачких република“ у оквиру БКФ. Парола о „исправљању историјске неправде“ додатно је оснажена након суспензије Устава, проглашења личног режима краља Александра Карађорђевића и увођења бановина 1929.⁵¹ Ко-

⁵⁰ *Izvori za istoriju SKJ*, том I, књ. 10: Пета земаљска конференција КПЈ, Београд 1980, стр. 385–386.

⁵¹ Занемарујући природне и историјске међе, бановине су цепале старе покрајине које су у административном смислу губиле своје вишевековне оквири и називе. Приликом исцртавања нових „унутрашњих граница“ водило се рачуна о јачању српског националног елемента у бановинама, путем обезбеђивања православне већине. Ипак, Законом од 3. октобра 1929. простор Србије и Босне и Херцеговине је разбијен на пет, односно четири бановине. С друге стране, Словенија је углавном оивичена Врбаском, а „хрватске земље“ Савском и Приморском бановином. По питању старих граница Црне Горе, Македоније и Војводине формирањем већих административних целина – Зетска, Вардарска и Дунавска бановина – није нарушен њихов историјски континуитет. Вођен идеологијом интегралног југословенства, државни врх је изједначавао српско са југословенским питањем, дробећи српски национални простор на осам бановина. Више: *Историја српске државности*. Уредник Чедомир Попов, књ. III: Љубодраг Димић, *Србија у Југославији*, Нови Сад, 2001, стр. 137–143; Branislav Gligorijević, „Unutrašnje (administrativne) granice Jugoslavije između dva svetska rata 1918–1941“, *Istorija 20. veka*, br. 1–2/1992, Београд 1992, стр. 30–32.

мунисти су говорили како нове територијално-управне целине „у самој ствари“ представљају „круну националног угњетавања“, јер је Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја „фактички остварио Велику Србију [подвучено у оригиналу – Д. Б.]“.⁵² Међутим, изузев општег става о поштовању „воље народа“ и формирању седам република, односно федералних јединица⁵³, у изворима партијске провенијенције није јасно дефинисан простор Србије, Хрватске, Словеније, Војводине, Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније. По питању Црне Горе остало је недоречено да ли су је комунисти посматрали у границама из 1878. успостављеним на Берлинском конгресу и уз мање измене потврђеним 1880⁵⁴, или су уважавали њена територијална проширења у правцу Метохије и Санцака⁵⁵ остварена у Првом балканском рату 1912–

⁵² АЈ, ЦК СКЈ, 1930/2, стр. 3. Негативне представе унутар КПЈ о Краљевини СХС/Југославији као „проширеној Србији“ створеној насилним путем потекле су из централе светског радничког покрета. Више: Gordana Vlačić, *n. d.*, str. 142–143. Коминтерна је још средином двадесетих година упозоравала како би јачање позиција владајућег „великоsrпског“ режима продубило „национално угњетавање Хрвата, Словенаца, Македонаца, Албанаца, Црногораца итд“, чиме би дошло до претварања Краљевине СХС у „Велику Србију у којој би [режим] настојао денационализовати све несрпске народе“ (АЈ, фонд Балканска комунистичка федерација, 94, стр. 2). Термин „Велика Србија“ се у негативном контексту први пут појавио на тзв. „велеиздајничком процесу“ у Загребу 1908. Отуда је Љубомир Тадић закључио како је одредница „великоsrпски“ преузета „из речника аустроугарске антисрпске пропаганде“ (Љубомир Тадић, *О „великоsrпском хегемонизму“*, Београд 1992, стр. 59–60). Истовремено треба имати у виду да је теза о „Великој Србији“ била позната Стјепану Радићу, Влатку Мачеку и осталим предводницима Хрватске републиканске сељачке странке, односно Хрватске сељачке странке. – АЈ, КИ, 1924/37, стр. 2. С друге стране, међу српским грађанством овај термин коришћен је у неутралном или афирмативном смислу. – Срђан Милошевић, „Национални аспект дебате о аграрној реформи и колонизацији у Краљевини СХС (1919–1920. године)“, *Токови историје*, бр. 2/2013, Београд 2013, стр. 58–66.

⁵³ АЈ, КИ, 1929/25; 1930/15; 1936/374.

⁵⁴ У ратовима које су током 1876–1878. водиле Русија, Србија, Црна Гора с једне и Османско царство с друге стране, изнова је отворено Источно питање. Разматрајући проблем прерасподеле територија у европском делу Царства, велике силе су на конгресу одржаном у Берлину од 13. јуна до 13. јула 1878. поред осталог донеле одлуку да Црној Гори буду припојени Никшић, Вучји До, Крстац, Плужине, Жабљак, Колашин, Плав, Гусиње, Подгорица и Бар (чл. 28). Међутим, издвајању Плава и Гусиња из састава Османског царства противили су се арнаутски прваци, који су уз прећутну подршку Високе Порте подигли оружани устанак против црногорских власти. Двогодишњи процес црногорско-турског разграничења окончан је интервенцијом великих сила, које су приморале Порту да у виду обештећења Црној Гори преда Улцињ. Више: Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд 2008, стр. 391–397; Милош Јагодић, *Српско-албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*, Београд 2009, стр. 17–28; Богумил Храбак, *Призренска арбанашка лига 1878–1881*, Београд 1998, стр. 142–181.

⁵⁵ У овом случају термин „Санцак“ односи се на простор Пљеваљског и Сјеничког санцака који су настали поделом пређашњег Новопазарског санцака. – Више: Милош

1913.⁵⁶ У спорадичним партијским документима неодређено се говори о „старој Црној Гори“⁵⁷, односно о „Црној Гори и Приморју“.⁵⁸

Питање територијалног опсега партијских организација било је од изузетног значаја, будући да је делокруг покрајинских комитета КПЈ наговештавао контуре будућих југословенских република. Ипак, о овом проблему није се отворено дискутовало, што је стварало недоумице и повремено покретало сукобе међу високим партијским функционерима.⁵⁹ У првој деценији постојања југословенске државе унутар КПЈ деловали су ПК за Србију (мада са нејасно дефинисаном границом према Црној Гори и Македонији), ПК за Хрватску (са Славонијом), ПК за Далмацију, ПК за Словенију, ПК за Македонију, ПК за Војводину (Банат, Бачка, Барања), ПК за Босну и Херцеговину и ПК за Црну Гору (са Бокм). Анализом познатих извора није могуће прецизно утврдити у ком је тренутку покренут процес измене граница међу покрајинским комитетима. Ово питање није могло бити отворено током првих година личног режима краља Александра, у којима је услед појачаног прогона комуниста партијска организација готово у потпуности разбијена. Централни комитет је већ средином 1929. престао да постоји као јединствено тело, док је мањи део руководства напустио земљу. Сређивању прилика унутар КПЈ Коминтерна је озбиљно приступила тек средином 1932, спровођењем прве „чистке“ југословенских кадрова и формирањем привременог руководства у Бечу на челу са Јосипом Чижинским.⁶⁰ Како је истовремено покренута опсежна обнова партијских структура у земљи, може се закључити да је иницијатива за преиспитивање граница међу покрајинским комитетима КПЈ потекла из Москве.

Јагодић, *н. д.*, стр. 4–9.

⁵⁶ Након Балканских ратова (1912–1913) Црној Гори су припали делови бишег Косовског вилајета: Пљевља (из Пљевалског санцака), Бијело Поље, Мојковац (из Сјеничког санцака), Беране, Рожаје, Плав, Гусиње, Пећ и Ђаковица (из Пећког санцака). Њене границе потврђене су мировним уговорима у Лондону 30. маја 1913. и у Букурешту 10. августа исте године. – Радош Љушић, *н. д.*, стр. 416–417.

⁵⁷ Стара Црна Гора обухватала је четири нахије: Катунску, Љешанску, Ријечку и Црмничку.

⁵⁸ АЈ, КИ, 1936/257; 1936/266; 1936/300; 1936/320; „Proleter“, бр. 2–3, фебруар–март 1935, стр. 10. Извори КПЈ сведоче о постојању различитих перцепција међу комунистима и „растегљивости“ термина „Црна Гора“. Тако се у једном тексту објављеном у „Пролетеру“, гласилу ЦК КПЈ, наводи како „Црна Гора и Приморје“ обухвата „цијело подручје зетске бановине са малим изузецима“, што никао не одговара простору „старе Црне Горе“. – „Proleter“, бр. 4, март 1935, стр. 8.

⁵⁹ Током Другог светског рата могла су се чути опречна мишљења по питању припадности партијских организација у Ливну и Прешеву, потом разграничења у Срему, будућег положаја Косова и Метохије, Санцака итд.

⁶⁰ Више: Branislav Gligoriјевић, *Kominternа, jugoslovensko i srpsko pitanje*, Beograd 1992, стр. 248–253.

Документи КПЈ из средине 1931. сведоче о постојању Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору и Боку.⁶¹ Прве организационе промене на простору Црне Горе и Старе Србије (Санџак, Метохија, Косово) спроведене су у процесу свеукупне обнове партијских структура у земљи током друге половине 1932. и почетком следеће године.⁶² Тако се у свом већем обиму – са Метохијом – ПК КПЈ за Црну Гору и Боку спомиње већ крајем 1932. У једном извештају Блажа Јовановића („Дравски“) од 10. децембра исте године наводи се да су у оквиру ПК КПЈ за Црну Гору и Боку формиран „Окружни Комитет Котор, Цетиње, Подгорица, Никшић, Колашин и Пећ“.⁶³ Почетком следеће године „друговима из Ц[рне] Г[оре]“ упућен је задатак да „прошире своју делатност у правцу Санџака“ и да организују рад међу „исељеницима из Ц[рне] Г[оре] сада на Косову“⁶⁴, чиме су назначени нови оквири црногорског ПК. У изворима нема трагова о расправама унутар КПЈ о овом питању. Сачуван је једино план реорганизације од 1. марта 1933, којим је простор ПК КПЈ за Србију – без Косова, Метохије и Санџака – подељен на три дела, односно „округа“.⁶⁵ Званичан назив обновљене црногорске организације гласио је: Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору, Боку, Санџак, Косово и Метохију.

Почев од октобра 1929. комунисти су упорно критиковали стварање нових административних јединица, чије је увођење, према њиховом мишљењу, имало за циљ спровођење даље денационализације нерспких народа путем разбијања историјских покрајина. Међутим, Зетска бановина је обухватила не само простор бивше Краљевине Црне Горе у границама из 1912, већ и знатне области на северу (Санџак) и западу (Херцеговина).⁶⁶ Територијални опсег обновљеног црногорс-

⁶¹ АЈ, КИ, 1931/18.

⁶² У периоду од увођења „монархдиктатуре“ до краја 1931. у Црној Гори и осталим југословенским покрајинама готово да није било партијских актива. У једном писму ЦК КПЈ из децембра 1931. стоји како нема никаквих веза са Црном Гором и Далмацијом нити се зна „да ли уопште нешто постоји тамо. У овим партијама [мисли се на покрајинске комитете – Д. Б.] већ раније нисмо имали добрих веза, а сада је већ много теже да се повежемо са тим малим бројем који је био раније и који је остао од старих наших чланова“ (АЈ, фонд Комунистичка омладинска интернационала, 1931/20, стр. 32).

⁶³ АЈ, КИ, 1932/173–а. Исто је потврђено у потоњим документима црногорске покрајинске организације. – АЈ, КИ, 1933/3, стр. 2; 1933/99, стр. 1.

⁶⁴ АЈ, КИ, 1933/480.

⁶⁵ АЈ, КИ, 1933/62.

⁶⁶ Зетској бановини припадали су срезиви: Андријевички, Барски, Берански, Бијелопољски, Билећки, Гатачки, Даниловградски, Дежевски, Дубровачки, Источки, Колашински, Корчулански, Которски, Љубињски, Милешевски, Митровачки, Моравички, Невесињски, Никшићки, Нововарошки, Пећки, Пљеваљски, Подгорички, Прибојски, Сјенички, Столачки, Студенички, Требињски, Фочански, Цетињски, Шавнички и

ког покрајинског комитета је, изузев већих одступања у Херцеговини, умногоме подсећао на простор Зетске бановине. Тако се званична партијска реторика о „депању“ Црне Горе путем увођења бановина 1929. налазила у супротности са реалним приликама на терену.

Партијски извори недвосмислено наводе на закључак да успостављање нових граница унутар КПЈ на простору Старе Србије није имало карактер привремених организационих промена. Сужавање територијалног опсега ПК за Србију путем прикључења партијских комитета у Метохији, Санџаку и на Косову црногорској покрајинској организацији, скицирало је линију разграничења међу будућим југословенским републикама. Посматрано у контексту постреволуционарног развоја, усвајањем назначених међа уједно би било обезбеђено: 1. умањење свеукупног значаја Србије и елиминисање замисли о „Великој Србији“, чиме је требало трајно предупредити остваривање превласти српског народа у југословенској држави и на Балкану; 2. увећање економског и привредног потенцијала Црне Горе која би на тај начин постала равноправан партнер са суседима; 3. испуњење вишедеценијских аспирација Црне Горе према Метохији и Санџаку.

Национална политика ПК Црне Горе у Старој Србији била је условљена и вођена свеукупном политиком КПЈ. О правима српског народа није говорено, док је српско питање посматрано једино кроз призму односа према српским колонистима и насељеницима у Метохији и на Косову. У том смислу црногорско покрајинско руководство се током тридесетих година обраћало народима „посрбљене Метохије“⁶⁷, при чему се у првом реду мислило на „Црногорце“ и „Арнауते“. У партијској реторици често се наводило како су српски колонисти „стуб хегемоније“⁶⁸, али нема трагова о проблему црногорских аутоколоништа који су самоиницијативно, куповином или узурпацијом земље, населили делове Метохије.⁶⁹ Ипак, црногорска покрајинска организација КПЈ није успела да

Штавички. Променама у саставу појединих бановина, прокламованим Законом од 28. августа и уредбом од 14. септембра 1931, Зетској бановини су припојени Дренички (из Моравске бановине), Ђаковички и Подримски срез (из Вардарске бановине), потом општина Вранић из (Фочанског среза) и село Бресник (из Студеничког среза). Истовремено су из састава Зетске бановине изузети Корчулански, Моравички и Столачки срез. – *Алманах Краљевине Југославије. IV јубиларни свезак: 1929–1931*, друго издање, Загреб 1932, стр. XII–XIII, 484. У овом случају југословенске власти имале су пред собом два циља: 1. „разбијање“ области насељених компактним хрватским, муслиманским и арнаутским становништвом и 2. неутралисање тежњи за обновом црногорске државности.

⁶⁷ АЈ, ЦК СКЈ, збирка Црна Гора, I/18.

⁶⁸ *Izvori za istoriju SKJ*, том I, knj. 10: Peta zemaljska konferencija KPJ, str. 213.

⁶⁹ Више: Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, INIS, Beograd 2005, str. 334–337.

„продре“ у арнаутске и муслиманске „масе“, нити да у ширим оквири-ма покрене рад својих ћелија у Старој Србији. Показало се да су Арнаути остали трајно неповерљиви према КПЈ као мултиетничкој политичкој организацији која је својим званичним називом указивала на југословенску оријентацију.⁷⁰ Крајем новембра 1940. на простору Метохије и Косова било је 25 арнаутских комуниста од укупно 239 чланова Партије у тој области.⁷¹ У свом северном делу црногорски ПК је готово без успеха деловао у циљу повезивања са муслиманским становништвом. Намеће се закључак да идеологија КПЈ није била блиска ни српском народу у Санцаку, будући да је на тој територији до априла 1941. најчешће деловало само неколико најнижих партијских актива (ћелије).⁷²

Проширењем ПК за Црну Гору на рачун србијанске организације 1932–1933. процес преобликовања територијалне структуре КПЈ на овом простору није био окончан. Након бројних полицијских акција које су југословенске власти током 1936. и почетком 1937. спровеле широм земље, активност комуниста је драстично опала.⁷³ Упоредо са реорганизацијом партијских актива средином 1937. вођи КПЈ разматрали су питање ефикасности рада црногорског покрајинског руководства. Проблем се састојао у неповезаности партијских ћелија у Метохији и на Косову са центром ПК у Цетињу. Тако су одлуке Шесте покрајинске конференције, одржане јула или августа 1937, достављене свим партијским организацијама „на територији [црногорског] ПК, сем Косова и Метохије са којима тада није било везе“.⁷⁴ Најчешће је само Окружни комитет у Пећи у организационом смислу гравитирао ка Црној Гори, док су комунисти у Косовској Митровици и Приштини сарађивали са „Србијанцима“ преко Окружног комитета у Нишу. Партијске организације у јужном делу Косова одржавале су нередовне контакте са ПК за Македонију у Скопљу.⁷⁵ Наведено потврђују прогласи ПК за Црну Гору у којима се готово искључиво говори о „радном народу села и града Ме-

⁷⁰ Указујући на „искуство Чехословачке и Албаније“, руководство ПК за Црну Гору, Боку, Санцак, Косово и Метохију позивало је на одбрану југословенске заједнице: „Наша држава је у опасности! [...] Упућујемо братски апел свој родољубивој јавности, а нарочито омладини, без обзира на верску, партијску, или какву другу припадност да снажно и братски подигне свој глас против антипатриотских схватања и лажних вијести и да се припреми да положи своје животе за одбрану граница Југославије. [...] Живјела југословенска војска! [...] Сви на окуп за одбрану граница наше државе“ (ЦК СКЈ, збирка Црна Гора, I/28).

⁷¹ *Izvori za istoriju SKJ*, том I, књ. 10: Peta zemaljska konferencija KPJ, str. 197–198.

⁷² Према сећањима Бранка Петричевића, члана ПК КПЈ за Црну Гору, Боку, Санцак, Косово и Метохију, средином 1937. у Санцаку је деловала само „једна ћелија са секретаром Душаном Кораћем“ (АЈ, фонд Мемоарска грађа, 2033/2, стр. 6).

⁷³ АЈ, КИ, 1936/40; 1936/43; 1936/45; 1936/180; 1936/185; 1936/225; 1936/266.

⁷⁴ АЈ, фонд Мемоарска грађа, 2033/2, стр. 4–5.

⁷⁵ Мома Марковић, *Сазревање револуције (Сећања 1931–1941)*, Београд 1984, стр. 102–105.

тохије⁷⁶, чиме је изостављан простор Косова. Уопште узев, деловање комуниста у Старој Србији давало је изузетно скромне резултате. У циљу „оживљавања партијског рада“ вођи КПЈ покренули су 1937. процес обједињавања организација на простору Метохије и Косова. Међутим, ни ново обласно руководство, постављено на Оснивачкој конференцији Обласног комитета (ОК) КПЈ за Косово и Метохију средином 1937, није испунило очекивања Централног комитета.

Разматрајући проблем вишегодишњег одсуства чврстих веза са Цетињем, делегати ОК за Косово и Метохију су на Првој обласној конференцији 1939. одлучили да се „постави питање аутономије ОК“. У Резолуцији усвојеној на овој конференцији наведено је како су „комуникационе везе лоше“, те да се током „три месеца преко зиме“ не могу успоставити „везе са [црногорским] ПК“. Тако је помоћ Цетиња „услед непознавања терена и специфичности прилика недовољна“.⁷⁷ Следеће године, августа 1940, на Осмој конференцији ПК КПЈ за Црну Гору, Боку, Санцак, Косово и Метохију Јосип Броз је закључио да треба успоставити непосредну везу између ЦК и „Метохије“.⁷⁸ Ово питање је изнова покренуто у дискусији на Петој земаљској конференцији КПЈ октобра исте године. Делегат Борис Вукмировић, члан ОК за Косово и Метохију, говорио је како „веза с ПК Ц[рне] Горе није довољна, јер материјал много закашњава“. Поред наведеног, у прилог тези о простору Косова и Метохије као јединственој области сведоче „екон[омска] структура“ становништва и њихов политички положај, при чему се у првом реду мислило на „500.000 Арнаута које реакција искоришћава“. Одлуком Централног комитета усвојен је предлог Јосипа Броза о успостављању ОК за Косово и Метохију „с посебном везом с ЦК [КПЈ]“.⁷⁹ Тиме је окончан процес издвајања ове области из састава црногорске покрајинске организације⁸⁰ и уједно назначен правац њеног будућег развоја у оквиру КПЈ и југословенске државе. Уобличавањем ОК за Косово и Метохију истовремено је скициран територијални оквир унутар којег ће бити могуће разматрати проблем самоопредељења арнаутског становништва у постреволуционарном периоду. У вези с тим, преображај партијских структура на простору Старе Србије 1932–1941. може се посматрати као део процеса решавања српског, црногорског и арнаутског питања у југословенским границама.

⁷⁶ АЈ, ЦК СКЈ, збирка Црна Гора, I/19.

⁷⁷ АЈ, ЦК СКЈ, збирка Србија, I/87, стр. 2.

⁷⁸ *Izvori za istoriju SKJ*, том I, knj. 10: Peta zemaljska konferencija KPJ, str. 580, nap. br. 634.

⁷⁹ *Isto*, str. 197–198.

⁸⁰ Након новембра 1940. црногорски комунисти имали су надлежност над десет месних комитета (Подгорица, Цетиње, Даниловград, Никшић, Котор, Бар, Колашин, Беране, Андријевица и Шавник) и Обласним комитетом за Санцак. – *Isto*, str. 544, nap. br. 436.

Dušan BOJKOVIĆ

PLACE OF MONTENEGRO IN NATIONAL POLITICS
AND ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE COMMUNIST
PARTY OF YUGOSLAVIA 1929-1941

Summary

Inside the Communist Party of Yugoslavia (CPY) awareness of national identity of the population of Montenegro was completely formed by the beginning of the Fourth Party Congress of 1928, even though the issue of Montenegrin ethnic boundaries remained open. During the thirties this issue hasn't been discussed formally.

Territorial and organizational changes which CPY was conducting between 1932. and 1940 testify, among other things, about the plans of Party leadership, concerning the position and boundaries of the future/conceived Montenegrin republic. During the years 1932–1933. from the structure of CPY's Serbian Provincial Comity, certain Party centers in Old Serbia (Metohija, Kosovo, Sandžak) have been separated and incorporated into Montenegrin Provincial organization. However, Montenegrin communists didn't manage to establish permanent relations with Party cells in these regions, nor did they manage to organize a wide revolutionary action. New organizational changes were introduced at the end of the 1940, by implementing the decision about separation of Regional Comity (RC) CPY for Kosovo and Metohija from the jurisdiction of the Montenegrin leadership. Simultaneously, with the establishment of direct relations of RC for Kosovo and Metohija and Central Comity of CPY, awareness of territorial, economic and ethnic "distinction" of Kosovo and Metohija in regard to Central Serbia and Montenegro, had been made. That is why the transformation of Party structures in the area of Old Serbia from 1932. to 1941. can also be viewed as a part of the process of solving the Arnaut issue, which was fully reopened during the World War II.

